

MAŽOSIOS LIETUVOS LIETUVIŠKŲ GIESMYNŲ RINKINYS KAUNO APSKRITIES VIEŠOJOJE BIBLIOTEKOJE

RAMUNĖ DAMBRAUSKIENĖ

Kauno apskrities viešoji biblioteka
Radastų g. 2, LT-44164 Kaunas, Lietuva
El. paštas: ramuned@kvb.lt

Kauno apskrities viešojoje bibliotekoje yra saugomas 1850–1936 m. Mažojoje Lietuvoje išleistų lietuviškų giesmyčių rinkinys. Straipsnyje nagrinėjama repertuaro sudėtis, egzempliorių savybės, įrišimai, knygų ženklai, marginalijos, tikslinamos kai kurių turimų giesmyčių laidos bei kiti bibliografiniai duomenys. Dėl šio krašto raidos istorinių ir politinių aplinkybių, XIX–XX a. pradžioje naudoto nekokybiško savaimė yrančio popieriaus ir mažų šių leidinių tiražų šiandien Mažosios Lietuvos lietuvių knygos yra retos. Pagal tyrimo duomenis daroma išvada, kad giesmyčių rinkinys dėl jame esančių retų leidinių, išlikusių autentiškų Mažosios Lietuvos knygrišių įrišimų, proveniencijų yra svarbi Mažosios Lietuvos lietuvių spaudos ir kultūros paveldo dalis.

Reikšminiai žodžiai: nacionalinė bibliografija, Mažosios Lietuvos knygos istorija, spaudos paveldas, evangelikų liuteronų giesmytiniai, knygų įrišimai, knygos ženklai, proveniencijos.

ĮVADAS

Tarp XIX–XX a. pradžioje Mažojoje Lietuvoje išspausdintų lietuviškų knygų ypatingą vietą užėmė religinė literatūra. Tam sąlygas sudarė krašte vyraujanti evangelikų liuteronų tikyba ir XVIII a. pradžioje atsiradęs pietistinis lietuvininkų religinis judėjimas, pasireiškęs ne tik nauja religinio bendruomeninio gyvenimo forma – surinkimais, bet ir skatinęs lietuvių tautinį sąjūdį. Surinkimai ypač išplito XIX a., o XX a. pradžioje šiam judėjimui priklausė apie 40 proc. Mažosios

Lietuvos lietuvininkų [26]. Giesmės ir kolektyvinis giedojimas sudarė pagrindinę protestantiškų pamaldų dalį, giesmės buvo neatskiriama liaudies gyvenimo dalis, o giesmytiniai – jos dvasinio gyvenimo atspindys.

Šio straipsnio objektas – Kauno apskrities viešosios bibliotekos (toliau – KAVB) Senųjų ir retų spausdintų skyriaus fonde saugomas Mažosios Lietuvos giesmyčių rinkinys. Ši fondo dalis bibliotekoje susiformavo praėjusio amžiaus 7–9 dešimtmetyje. Už komplektavimui skirtas lėšas leidiniai buvo perkami Kauno, Vilniaus, Šiaulių

antikvariatuose. Tokiu būdu įsigyta apie 80 proc. giesmyno rinkinio. Kiti leidiniai pirkti iš privačių asmenų arba jų padovanoti, keletas knygų yra su buvusios Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos (toliau – VDU) antspaudais. Šio straipsnio tikslas – surinkus kuo daugiau informacijos apie bibliotekoje sukauptą giesmynų rinkinį ir ją išanalizavus, iširti rinkinio repertuaro sudėtį, įvertinti turimus egzempliorius ir jų savybes, nustatyti šios fondo dalies vertę Mažosios Lietuvos lietuviškos spaudos istorijos bei nacionalinės bibliografijos kontekste, numatyti šio paveldo išsaugojimo ir sklaidos priemones. Tyrimo išvados ir apibendrinimai daryti remiantis paskelbtais knygotyros darbais ir fonde esamų egzempliorių savybėmis.

Giesmynų struktūra, turinys, jų autoriai ir sudarytojai, parengimo ir publikavimo istorija yra išsamiai aprašyta Viliaus Gaigalaičio istoriografinėje apžvalgoje *Lietuvos nusidawimai ir mūsų rašliawa* (Tilžė, 1912), Domo Kauno monografijose *Iš lietuvių knygų istorijos: Klaipėdos krašto lietuvių knyga iki 1919 m.* (Vilnius, 1986) ir *Mažosios Lietuvos knyga* (Vilnius, 1996), Alberto Juškos veikalė *Mažosios Lietuvos Bažnyčia XVI–XX amžiuje* (Klaipėda, 1997) bei kitų autorių darbuose.

REPERTUARAS

Mažosios Lietuvos lietuviškų giesmynų raidoje galima išskirti tris etapus: XVI–XVII a. – formavimosi, XVIII a. – oficialių leidinių įsivyravimo, XVIII a. pabaiga–XIX a. pradžia – giesmynų rūšių įvairėjimo [26]. D. Kauno duomenimis,

1808–1941 m. Mažojoje Lietuvoje iš viso buvo išleista 3115 lietuviškų knygų ir smulkiųjų spaudinių [10, 316, 581]. Beveik pusę jų – 47,2 proc. sudaro religinės tematikos leidiniai. Daugiausia giesmynų – 378 buvo išleista 1808–1919 m., t. y. 15,4 proc. viso leidinių repertuaro. Šios tematikos leidiniai gausumu nusileidžia tik dorovės lektūrai, kuri sudaro 20,8 proc. visų šio laikotarpio leidinių. Tokių leidinių gausą lėmė didelė jų paklausa. Jie buvo nuolat perleidžiami, mažai keičiami, atskiri leidimai vienas nuo kito nedaug kuo skyrėsi. Iš viso 1808–1936 m. buvo išleisti 406 giesmynai.

Vienas iš geriausiai parengtų giesmynų – evangelikų liuteronų dvasininko ir Karaliaučiaus universiteto profesoriaus Frydricho Kuršaičio redaguotos *Pagėrintos Giesmų Knygos*, pagal nacionalinės bibliografijos šaltinius, 1841–1936 m. publikuotos daugiau kaip 40 kartų. Tai bažnytinės vyresnybės aprobuotas oficialusis giesmynas, kurio leidybos išskirtines teises turėjo Hartungų leidykla ir spaustuvė Karaliaučiuje. Hartungai giesmyną leido apie 2000 egzempliorių tiražu, leidimai buvo vidutiniškai kartojami kas dveji metai ir spausdinami iš pradžių iš vieno, ilgą laiką naudojamo rinkinio, vėliau – iš stereotipo [10, 248]. KAVB rinkinyje yra 23 leidimų 40 šio giesmyno egzempliorių. Pats seniausias – išleistas 1875 m. Labai retas paskutinysis – 1936 m. Klaipėdos krašto evangelikų konsistorijos išleistas 2000 egzempliorių tiražu [10, 527], be KAVB, šiuo metu yra žinomi tik Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (toliau – LNMMB) ir D. Kauno asmeninės

bibliotekos egzemplioriai. Giesmynas yra iš kelių dalių: pirmąją sudaro pagal metų šventes ir kitas progas sugrupuotų 400 giesmių, antrąją – ištiesai sunumeruotos (401–542) įvairios tematikos giesmės. Po jų giesmyno ištiesinę paginaciją pratęsia kartu su giesmynu spausdinamas Danieliaus Kleino maldynas *Naujos labay priwalingos ir Dušioms naudingos Maldū Knygėlės...* Toliau giesmyne įrašoma F. Kuršaičio sudaryta *Treczioji Dalis Giesmjū Knygū*, kurioje išspausdintos iš kitų jo verstų giesmynų paimtos giesmės: *czion yra 98 Giesmės, kuriū 91 Kuršatis naujai futaišęs* [5, 23]. Nors ši dalis buvo spausdinama vienu metu su giesmynu ir su juo sudarydavo konvoliutus, poligrafiškai atrodė kaip savarankiškas leidinys ir *Lietuvos TSR bibliografijoje* pagrįstai registruojama atskiru įrašu. Dažnai knygrišiai kartu su giesmynu įrišdavo visai kito leidimo *Trecziają Dalį*. Pirmasis šios dalies leidimas pasirodė 1857 m. ir be jokių pakeitimų buvo perspausdintas 29 kartus. Šis tikinčiųjų pamėgtas religinės poezijos rinkinys kurį laiką buvo pardavinėjamas ir atskirai, be *Pagėrintų Giesmjū Knygū* [10, 390]. KAVB rinkinyje yra išlikusi į konvoliutą neįrišta 1892 m. leidimo *Treczioji Dalis*, kurios nugarėlė apklijuota melsvo popieriaus juoste. KAVB saugomi 18-os laidų 38 *Trecziosios Dalies* egzemplioriai, tarp jų retenybė – 1913 m. laida, kurios šiuo metu yra žinomi tik trys išlikę egzemplioriai. Klaipėdos krašto evangelikų liuteronų konsistorija 1930 m. atskiru leidiniu išleido *Trecziosios Dalies* papildymą *Giesmes pridetos prie naujey spausdintuju Giesmiu Knygū III. Dalies*, kuris buvo skirtas visoms seniau išleistoms

Pagėrintoms Giesmjū Knygoms papildyti. Leidinys pratęsia *Trecziosios Dalies* giesmių (99–154) ir puslapių (p. 101–162) numeraciją. Knygelę išspausdino „Lituanios“ spaustuvė Klaipėdoje. Kita geresniame popieriuje išspausdinta laida išėjo 1931 m. Ji neįtraukta į kontrolinį sąrašą *Knygos lietuvių kalba, 1918–1940*. KAVB yra po vieną abejų laidų egzempliorių, abu su originaliais viršeliais. F. Kuršaičio giesmyną užbaigia *Nufidawimas Kentėjimo ir Mirimo musū Pôno ir Išganytojo Jėzaus Kristaus*, kurį daug kartų, nenurodant išleidimo metų, perspausdino Hartungai. Šio leidinio egzemplioriai apytikriai datuojami pagal giesmyno, maldyno ir *Trecziosios Dalies* išleidimo metus, tačiau tiksliai nustatyti skelbimo datos ir kiek išėjo laidų beveik neįmanoma, nes daugeliu atvejų *Pagėrintos Giesmjū Knygoms* buvo įrišamos su anksčiau ar vėliau išleistomis jų dalimis.

1896 m. Verdainės superintendantas Theodoras Gustavas Struckas ir sakytojas Mikelis Kybelka peržiūrėjo giesmyną, kuris, atrodo, tais pačiais metais ir buvo išleistas. Kita peržiūrėto giesmyno laida išėjo 1897 m. KAVB yra trys šios laidos giesmyno egzemplioriai, tačiau vienas iš jų nuo kitų šiek tiek skiriasi antraštinio puslapio rinkiniu ir lankų žymėjimu. Lankai žymimi panašiai, kaip ir 1899 metų laidos, tačiau kai kuriuose puslapiuose išlaikomas ir senesnėms laidoms būdingas žymėjimas raidėmis. Tenka daryti prielaidą, kad 1897 metų giesmynas kartu su D. Kleino maldaknyge ir *Trecziaja Dalimi* buvo išleistas du kartus.

XIX a. viduryje, surinkimų klestėjimo laikotarpiu, oficialusis bažnytinis giesmynas

pradėtas pildyti surinkimininkų sakytojo Klimkaus Grigelaičio sueiliuotų giesmių rinkinėliu *Dvylika dwafišku nauju Liaupsinimo Giesmju*, kuris, D. Kauno žodžiais, buvo tapęs Mažosios Lietuvos bestselleriu, perleistu beveik 50 kartų [16, 200]. Jį ne kartą perspausdino Johanas Heinrichas Postas, Julius Reylaenderis, Friedrichas Wilhelmas Siebertas, Otto Sekunna ir kiti Mažosios Lietuvos spaustuvininkai. Rinkinėlis apie 1898 m. tapo ketvirtąja giesmių knygų dalimi, ne kartą keitė pavadinimą (1898 m. – *Dwideszimt dwafišku...*, 1903 m. – *26 dwafišku ...*, 1936 m. – *Trylika dwafišku...*) ir apimtį. Seniausias KAVB saugomas giesmynėlis yra labai retas – 1873 m. Priekulėje Johanno Friedricho Franzo Schroederio išspausdintas 3-iasis leidimas. Tačiau jis yra defektinis, išlikusi tik jo dalis, įrišta taip pat gerokai susidėvėjusios 1875 m. laidos F. Kuršaičio giesmyno pradžioje. Vienintelis sveikas trečiosios laidos egzempliorius yra saugomas D. Kauno asmeninėje bibliotekoje. Kita retenybė – apie 1900–1903 m. O. Sekunnos išleistas ir išspausdintos *Dvylika dwafišku nauju Liaupsinimo Giesmju*. KAVB yra saugomi visi trys šios laidos egzemplioriai. Paskutinį kartą *Trylika dwafišku naujų Liaupsinimo Giesmių* 1936 m. išleido Klaipėdos krašto sakytojai. Pastarasis KAVB leidinys taip pat labai retas, kontrolinio sąrašo *Knygos lietuvių kalba, 1918–1940* papildymuose užregistruotas tik D. Kauno bibliotekos egzempliorius [18, 152]. Iš viso KAVB rinkinyje yra 29 įvairių laidų šio giesmynėlio egzemplioriai. Dauguma šių spaudinių buvo išleisti nenurodant leidimo

datos, *Lietuvos TSR bibliografijoje* ji nustatyta apytikriai, atsižvelgiant į *Pagėrintų Giesmju Knygų* išleidimo metus. Tačiau neretai tų pačių metų oficialiojo giesmyno dubletuose įrištos K. Grigelaičio knygelės viena nuo kitos kiek skiriasi rinkiniu, todėl tarp jų gali būti ir daugiau retų leidimų.

Rinkinėlis *Kelios Ewangeliškos Giesmeles iš tuleropu Knygeliu surinktos* taip pat buvo skirtas oficialiosioms *Pagėrintoms Giesmju Knygom*s papildyti. Spaudinys buvo leidžiamas nenurodant skelbimo datos, keliais variantais, besiskiriančiais giesmių skaičiumi ir jų turiniu – nuo 4 iki 48 puslapių apimties. Pirmoji laida, greičiausiai knygrišio O. Sekunnos užsakymu, buvo išspausdinta apie 1897–1899 m. Klaipėdoje, Kristupo Giedraičio spaustuvėje. Knygelėje išspausdinta 12 iš vokiečių kalbos išverstų giesmių. Rinkinėlis įrištas 1900 m. išleistų *Pagėrintų Giesmju Knygų* pradžioje. Ši laida *Lietuvos TSR bibliografijoje* neužregistruota. 1900 m. subankrutavus K. Giedraičio spausuvei, nuo 1902 m. šį giesmynėlį leido ir spausdino pats O. Sekunna. Retenybė yra 1903 m. laida, be KAVB, yra žinomi tik LNMMB ir Klaipėdos kraštotyros muziejaus egzemplioriai. Maždaug iki 1907 m. rinkinėlis buvo spausdinamas kartu su įrašams skirta vinjete ir įrišamas F. Kuršaičio giesmyno pradžioje. Šios įvairiai ornamentuotos ir iliustruotos vinjetės su keliais tuščiais puslapiais specialiai buvo skirtos knygos savininko nuosavybės įrašams bei atmintinoms dienoms pažymėti. Vėlesnės rinkinėlio laidos buvo įrišamos giesmyno pabaigoje, po *Trecziosios Dalies*. 1913 ir 1917 m. giesmyno egzemplioriuose įrišti

dviejų variantų – 4 ir 48 puslapių rinkinėliai. Gana sunku nustatyti 1906–1917 m. išleistų spaudinių skelbimo duomenis, todėl jie vienai ar kitai laidai priskiriami tik apytikriai pagal *Lietuvos bibliografijos* trečiąjį tomą, atsižvelgiant į *Pagėrintų Giesmju Knygu* leidimo metus, leidinių apimtį bei turimus egzempliorius *de visu* lyginant tarpusavyje. Retenybės yra 1906–1907 m. išleisti 12 puslapių leidinėliai, kurių žinoma tik po vieną ar du egzempliorius. Paskutinioji laida išėjo 1922 m., KAVB yra 12-os laidų 16 šio giesmynėlio egzempliorių.

Oficialiojo giesmyno pagrindu Mažosios Lietuvos evangelikų liuteronų kunigas ir Tilžės superintendentas Karlas Wilhelmas Otto Glogau parengė ir išleido mokykloms pritaikytą giesmyną, kuris nuo 1855 iki 1923 m. buvo išleistas 16 kartų. Giesmynas pagal giesmių skaičių iš pradžių vadinosi *64 Giesmes Sziuilems...*, o nuo 1881 m. – *80 Giesmes Sziuilems iš Giesmju Knygu išskirtos*. KAVB yra 15-oji Tilžėje 1920 m. Reylaenderių išspausdinta šio giesmyno laida. Leidinys įrištas kartu su Martyno Lutherio katekizmu, anksčiau priklausė Mažosios Lietuvos spaustuvininkui ir kultūros veikėjui Enziui Jagomastui, vėliau – VDU bibliotekai.

XIX a. nepaprastai išpopuliarėjo surinkimininkų giesmynai, kurių plitimui sąlygas sudarė protestantų tikyba, skatinusi religinės poezijos kūrybą. Sakytojas Kristijonas Endrikis Mertikaitis sudarė ir 1800 m. savo lėšomis išleido giesmių rinkinį *Wisókios naujos Giesmes, arba Ewangėliški Psalmi*, kurios buvo vartojamos namų pamaldose bei surinkimuose. Giesmynas turėjo pasisėkimą,

tiražas greitai buvo išpirktas ir po kelerių metų buvo perleistas antrą bei trečią kartą [5, 24]. Su kiekviena laida didėjo apimtis – nuo 113 giesmių pirmojoje iki 451 giesmės paskutiniojoje, jį ne kartą perspausdino Tilžės, Priekulės, Klaipėdos ir Šilutės spaustuvininkai. Iš viso 1800–1920 m. išėjo 33 laidos. KAVB rinkinyje yra 19-os laidų 55 šio giesmyno egzemplioriai. Pats seniausias – 1850 m. H. Posto išspausdintas Tilžėje. Leidinys labai retas, Lietuvoje žinomi tik trys egzemplioriai. Paskutinį kartą giesmyną 1920 m. išleido O. Sekunnos ir sūnaus spaustuvė Šilokarčemoje. Pastarasis buvo smarkiai kritikuojamas dėl spaudos klaidų ir pasenusios kalbos. V. Gaigalaitis „Lietuvos Keleivyje“ rašė: *paškuja Sekunnos Pfsalminių Spauda yra iš tikro škandališka* [4]. Negana to, Sekunnos savo įrišamus giesmynus sudarydavo iš skirtingų laidų spaudos lankų. Štai 1893 m. *Wisókios naujos Giesmes* net iš pirmo žvilgsnio smarkiai skiriasi nuo kitų trijų šios laidos egzempliorių. Nors antraštiniame lape yra Jurgio Traušio spaustuvės Priekulėje laidos duomenys, tačiau giesmyno teksto pabaigoje p. 852 nurodyta: *Druck u. Verlag von Otto Sekunna & Sohn, Heydekrug* (Spauda ir leidimas Otto Sekunnos ir sūnaus, Šilokarčemoje). Be to, kai kurie spaudos lankai atspausdinti kitu šriftu gerokai plonesniame popieriuje. Pagal leidinio viršelį galima spėti, kad jis įrištas Sekunnų knygriškykloje. O. Sekunna, greičiausiai komerciniais sumetimais norėdamas parduoti neišpirktą J. Traušio išleisto giesmyno tiražo dalį, vietoj trūkstančių lankų jį papildė savo 1920 m. išspausdinto giesmyno spaudos lankais. Įrišami buvo ką

tik atspausdinti spaudos lankai, nes ant kai kurių J. Traušio laidos puslapių yra išspausdę spaustuvės dažų pėdsakai nuo O. Sekunnos laidos. Iš 54 leidinyje esančių spaudos lankų 28, t. y. daugiau nei pusė, yra 1920 m. laidos. Be to, J. Traušio išspausdintas 37-as spaudos lankas yra kitos, greičiausiai ankstesnės, mažesnės apimties laidos, nes skiriasi šriftas, nesutampa puslapių numeracija. Ar šis bibliotekoje esantis O. Sekunnos „patobulintas“ J. Traušio spaudinys yra vienintelis, ar tokiu būdu buvo pagaminta ir daugiau giesmynų, į šį klausimą galėtų atsakyti tik išsamesni tyrimai.

Kad tai ne atsitiktinis spaudos istorijos reiškinys, leistų manyti dar vienas iš skirtingų laidų sudarytas surinkimininkų giesmyno egzempliorius. Nors antraštinis lapas skelbia, kad leidinį 1903 m. išleido ir išspausdino Karlui Walteriui Rudolfui Siebertui priklausanti Holz ir Šerniaus įpėdinio (Holz & Szernus Nachf.) spaustuvė, tačiau šiai laidai priklauso tik keli prakalbos bei teksto pradžios puslapiai, o nuo septintojo iki 800-ojo puslapio visas giesmynas iš tikrųjų yra 1898 metų laidos, kurią O. Sekunnos užsakymu savo spaustuvėje Klaipėdoje išspausdino K. Giedraitis. Šią spaustuvę kartu su leidiniais 1900 m. nupirko Hermanas Wilhelmas Siebertas [9, 53]. Sunku pasakyti, ar firmos savininkas, pridėjęs savo lėšomis išleisto giesmyno antraštinių puslapių ir kelis pradžios lapus, neišpirktą 1898 m. K. Giedraičio tiražą pardavė O. Sekunnai, ar pats knygrišys taip „pajaunino“ leidinį dėl komercinių sumetimų. Kad egzempliorius įrištas ne vėliau kaip

1903 m., liudija jame esantis nuosavybės įrašas: *Michel Matzkus aus Terauben Maria Matzkus geboren Biržvilks sind am 27 März 1903 zu Prökuls durch den Pfarrer Gaigalat gebrant* (Michaelis Matzkus iš Traubų (Klaipėdos raj.) ir Marija Matzkus, gimusi Biržvilks, 1903 m. kovo 27 yra Priekulėje kunigo V. Gaigalaičio sutuokti).

Palyginti su oficialiuoju giesmynu, K. E. Mertikaičio giesmyno priedų repertuaras buvo daug įvairesnis. Jis buvo sudarytas ne tik iš verstinių giesmių, bet ir formavosi kaip vietos žmonių – mokytojų, sakytojų religinės poezijos reiškinys. KAVB esančiuose giesmynuose randame įrištus 11 pavadinimų priedus, du iš jų iki šiol buvo nežinomi. Labiausiai žinomas ir paplitęs yra giesmynėlis *Dieus yra Meile*, be jokio turinio pakeitimo perspausdintas net 13 kartų. Knygelėje išspausdinta 14 nenumuotų, iš vokiečių kalbos verstų giesmių. Ją apie 1876 m. pirmąkart išspausdino ir iki 1893 m. leido J. Traušio spaustuvė Priekulėje, apie 1883 m. vieną laidą perspausdino Heinrichas Holz as ir Martynas Šernius. Leidimo metai yra apytikriai, nes nė viename giesmynėlyje jie nenurodyti. KAVB yra saugomi 7-ių laidų 10 šio giesmynėlio egzempliorių. Net ir remiantis *Lietuvos TSR bibliografija* jų laidų metus nustatyti gana sudėtinga, nes atskiri egzemplioriai vienas nuo kito skiriasi tik teksto rinkiniu ir korektūros klaidomis, kurių pasitaiko gana nemažai. Kai kurios laidos gana retos, išlikusių yra tik po 3–5 egzempliorius.

Kitas gana populiarus priedas – T. C. Hoppeno *Apie dangišką Dziaugfma bey Szlowe*

nabaštininko August Erman Franko yra iš vokiečių kalbos versta giesmė, skirta vokiečių teologo, protestantų pietistų sektos įsteigėjo Augusto Hermanno Francke's atminimui. Pirmoji laida pasirodė 1860 m. H. Posto spaustuvėje Tilžėje. Leidinys buvo skirtas ne tik tai čia leidžiamoms *Wisfokioms naujoms Giesmėms* papildyti, bet ir įrašomas kartu su kitu šios spaustuvės leidiniu – Johanno Arndto maldaknyge *Rojaus Darželiu*. Iš viso ši 8 puslapių knygelė buvo perspausdinta 11 kartų. KAVB yra 5-ių laidų 13 šio leidinio egzempliorių. Ypač reta yra H. Posto 1860 m. išspausdinta antroji laida. *Lietuvos TSR bibliografijos* pirmojo tomo papildymuose užregistruoti tik du žinomi jos egzemplioriai. KAVB saugomi dar trys šios laidos egzemplioriai, vienas iš jų įraštas kartu su 1861 m. išleistu surinkimininkų giesmynu *Wisfokios naujos Giesmes*, kiti du – su 1860 metų *Rojaus darželiu*.

Pridėtos naujos Giesmes taip pat buvo skirtos H. Posto spausdinamam surinkimininkų giesmynui *Wisfokios naujos Giesmes* papildyti ir sudarė šio giesmyno tęsinį. Nuo 1876 m. giesmynas šioje spaustuvėje nebuvo spausdinamas, o priedą 1897–1903 m. leido ir spausdino O. Sekunna. KAVB fonde yra po vieną pirmosios ir antrosios laidos egzempliorių.

Gana dažnai giesmynuose randama evangelikų liuteronų teologo ir bažnytinių giesmių autoriaus Johanno Matthäuso Meyfarto giesmė *Ak, naujas Miests Jeruzale*. Ji buvo išleista keturis kartus. Pirmą kartą apie 1892 m. ją išleido Friedricho Adolfo Stahlio knygnas Šilokarčemoje, tais pačiais metais

išėjo šešiomis giesmėmis papildyta antroji laida, abi išspausdintos Otto von Mauderodės spaustuvėje Tilžėje. Apie 1897 m. pasirodė O. Sekunnos laida, kurioje ištiesai sunumeruotos giesmės sudaro *Wisfokių naujų Giesmių* tęsinį. Vėlesnė O. Sekunnos laida buvo papildyta dar keturiomis giesmėmis. KAVB yra 11 visų šių laidų egzempliorių.

Retesni yra mažiau žinomi priedai. Apie 1879 m. O. Sekunnos tėvo Karlo Wilhelmo Sekunnos užsakytu J. Traušys išspausdino 8 puslapių giesmynėlį *Wel ki tos Tikinczios Dušios Dangūje Apsizwalgymas*. Leidinys buvo perspausdintas 5 kartus, jo apimtis padidėjo iki 13 puslapių, paskutinę laidą 1898–1903 m. išspausdino O. Sekunna. KAVB turi trijų laidų J. Traušio išspausdintus keturis šio priedo egzempliorius. Giesmynėlis yra ypač retas, žinomi tik trys keturi kiekvienos laidos egzemplioriai.

Rinkinėlių *Naujos grazos Giesmes* 1890 m. Klaipėdoje išspausdino H. Holzas ir M. Šernius, vėliau, apie 1897 ir 1897–1903 m., dvi laidas išleido O. Sekunna. Leidinyje išspausdinta 14 iš vokiečių kalbos verstų giesmių, dauguma jų įeina ir į kitų giesmynėlių turinį. KAVB yra keturi O. Sekunnos antrosios laidos egzemplioriai bei vienas iki šiol dar nežinotos O. Sekunnos laidos egzempliorius. Pastarasis leidinys greičiausiai buvo išleistas vėliau negu kiti bibliotekos turimi egzemplioriai ir nuo jų skiriasi šriftu, antraštės rašyba, po antrašte esančia vinjete, kai kuriuose puslapiuose rinkiniu bei korektūros klaidomis.

Ypač retos yra J. Traušio Priekulėje išleistos *Kelios dwafiškos Giesmes Wargtantiems*

ant Atfigaiwinimo. Turinyje – keturios ne-
numeruotos giesmės, tarp jų ir populiarioji,
dažnai įvairiuose rinkiniuose perspaus-
dinama evangelikų dvasininko Ludwigo
Jörgenso giesmė *Atilsies Namai*. KAVB
saugomi dviejų laidų keturi šio giesmynėlio
egzemplioriai. Pirmoji laida išėjo 1876 m.,
Lietuvos TSR bibliografijos antrajame tome
užregistruoti du šios laidos egzemplioriai,
KAVB yra dar trys. Kitos giesmynėlio laidos
vien pagal bibliografinius šaltinius nustatyti
nepavyko, tačiau, šiaip ar taip, leidinys yra
labai vertingas, nes 1881 ir 1885 m. laidų
šalyje yra išlikę tik po vieną egzempliorių.

*Pašielgimas nekurôs nûbažnôs Mergaitês
Katrynos bey jôs nûbažni Apmaštimai nekal-
to Kentėjimo ir Mirimo musû Pono Jezaus
Kristaus* – dar viena retenybė šalies bibliote-
kose. Yra išėjusios trys šios knygelės laidos.
KAVB yra antrosios, apie 1876 m. J. Traušio
išspausdintos laidos du egzemplioriai, kurie
yra vieninteliai Lietuvoje.

Unikalūs ir bibliografų nežinoti Klai-
pėdos spaustuvinininko ir leidėjo E. Vaiki-
nio 1860 m. išspausdinti giesmynėliai.
Pirmasis – Lankupių pradinės mokyklos
mokytojo, pasaulietinės ir religinės poezijos
kūrėjo Mikelio Šapalo sudarytas 16 puslapių
giesmių rinkinėlis *Naujos nobaznos Giefmes
Diewo Karalyftę mylintėms Lietuwininkams
ant Pašinaudojimo išdûtos*. Pagal šaltinius
aprašytos neišlikusios 1858 ir 1900 metų
šio giesmynėlio laidos yra užregistruotos
Lietuvos TSR bibliografijoje. Antrasis – 16
puslapių rinkinėlis, prasidedantis giesme
Kasdieniškąs Kalėdu Pagarbinims, didžiôsės

Meiles Žmogum paštojufiôjo Diewo. Tai vie-
nintelis tokiu pavadinimu išėjęs leidinys.

Giesmynėlis *Szeššios Giefmes mušu ir dar
po Akiu efancziam Czešui*, kurio pavadinimas
sudarytas pagal giesmių skaičių, iš kitų prie-
dų išsiskiria puošniu antraštės šriftu, vinjete
bei pirmame puslapyje esančia autoriaus
pratarme *Mielos Duššios*. Giesmynėlio auto-
rius – Mažosios Lietuvos raštinijos darbuotojas
ir pietistų surinkimų sakytojas Johannas
Ferdinandas Kelkis vyresnysis. Leidinį apie
1872–1874 m. išleido ir savo spaustuvėje
Kaukėnuose išspausdino Johannas Heinri-
chas Lehmannas. KAVB yra du šio leidinio
egzemplioriai.

Daugiausia K. Mertikailio giesmyne
įrištų priedų yra išspausdinta J. Traušio
spaustuvėje Priekulėje – 5 pavadinimai,
13 laidų, 21 egzempliorius. Šios nedidelės
spaustuvės leidinių tiražai buvo gerokai
mažesni už kitų Klaipėdos krašto spaustuvių.
Daugumos leidinių dabar tėra tik vienas ar
du egzemplioriai, todėl vos ne visos išlikusios
Priekulės knygelės yra unikalios [9, 88].

Tarp surinkimininkų populiarius giesmy-
nas su Biblijos tekstų aiškinimais, skirtais
skaityti kiekvieną dieną, – vokiečių poeto
Carlo Heinricho von Bogatzky'o *Prašta
ale uz Aukša brangefne Skarbnyczele Diewo
Waiku*. Giesmynas pirmą kartą publikuotas
Karaliaučiuje 1751 m. ir pagal nacionalinės
bibliografijos šaltinius iki 1921 m. per-
spausdintas 24 kartus. KAVB rinkinyje yra
7-ių laidų 10 šio giesmyno egzempliorių.
Leidinys yra ypač retas, nes XIX a. antroje
pusėje išleistų šių giesmynų Lietuvoje yra
išlikę tik po 4–5 egzempliorius.

Pietistinio gyvenimo poreikiams taip pat buvo skirtos F. Kuršaičio į lietuvių kalbą išverstos *Traukiamosios burtelės*, sudarytos iš 100 numeruotų kortelių rinkinio. Keletas tokių kortelių surasta sklaidant 1893 m. ir 1903 m. išleisto surinkimininkų giesmyno *Wifokios naujos Giesmes* puslapius. Kortelės, kuriose išspausdinta citata iš Biblijos ir giesmės posmas, gerokai susidėvėjusios ir šiuo atveju matyt buvo naudojamos kaip skirtukai reikalingai giesmyno vietai pažymėti. Išsamus puikios kokybės šių kortelių rinkinys į KAVB pateko 2007 m. kartu su inžinieriaus Jono Šarkos dovanotų knygų rinkiniu. Pagal bibliografijos šaltinius, tai yra XX a. pradžios E. Jagomasto spaustuvės Tilžėje laida. Dabartiniais duomenimis, tai 6-as žinomas šios laidos egzempliorius.

Surinkimininkai savo pamaldose naudojami ir keliais mažesniais giesmynėliais. Priekulės spaustuvininkas J. Traušys 1884–1894 m. leido ir spausdino rinkinėį *Naujos dvasiškos Giesmes ant Pasibudinimo paskutiniame Czeše*. Jį sudaro 22 religinėms šventėms bei kitoms progoms skirtos giesmės. Per dešimtmetį buvo išleistos 7 giesmynėlio laidos, tačiau šiandien jos yra retenybė Lietuvos bibliotekose, nes išlikusių iš viso tiražo tėra tik po vieną–tris egzempliorius. KAVB turi 1889 m. išspausdintos ketvirtos laidos egzempliorių.

Nuo XIX a. septintojo dešimtmečio prasidėjo kaimo inteligentų lietuvių, susijusių su surinkimais, giesmynų laikotarpis [10, 394]. Mažosios Lietuvos raštijos darbuotojas ir pietistų surinkimų sakytojas J. F. Kelkis sudarė lietuviškų giesmių rinkinėį *Giesmeles*

apie Ewangelijos Praplatinima tarp Zydu ir Pagonu, kurio 1861–1879 m. išėjo keturios laidos. Giesmynas nuolat buvo papildomas, todėl visos laidos viena nuo kitos skiriasi. KAVB yra ketvirtosios laidos egzempliorius, kurį 1879 m., jau po sudarytojo mirties, išspausdino H. Holzo ir M. Šerniaus spaustuvė Klaipėdoje. 1910 m. Tilžėje E. Jagomasto spaustuvėje buvo išspausdinta J. F. Kelkio iš vokiečių kalbos išversta giesmė *Koks yr' Žmogaus Mirims be Kristaus, koks jo Mirims per Kristu bey su Kristumi?* 1912–1915 m. laida buvo pakartota, KAVB yra du antrosios laidos egzemplioriai, abu priklausė VDU bibliotekai.

Priekuliškis evangelikų kunigas, Karaliaučiaus universiteto absolventas Endrikis Endrulaitis iš vokiečių kalbos išvertė ir 1908 m. išleido giesmynėlį *Naujos Pasiuntinyštes Giesmes*. Jo religinės poezijos vertimai Klaipėdos evangelikų sinodo buvo gerai įvertinti ir rekomenduoti įtraukti į oficialųjį giesmyną [10, 395]. KAVB yra saugomi du šio giesmyno egzemplioriai. E. Jagomastas 1916 m. Tilžėje išleido kitą E. Endrulaičio sudarytą 33 giesmių rinkinėį *Dvasiškos Giesmes Dievui ant Garbes sutaisytos*. Tais pačiais metais knygelės pabaigoje buvo pridėtos dvi naujos giesmės (34-oji ir 35-oji) ir ji išleista pakartotinai. KAVB saugoma po vieną abiejų laidų egzempliorių. Trečioji laida išėjo 1919 m. Knygelės apimtis padidėjo iki 42-iejų giesmių – pabaiga buvo papildyta keliomis naujomis giesmėmis, dar trys giesmės išspausdintos antrajame ir trečiajame viršelio puslapiuose. Šios laidos KAVB yra saugomi keturi egzemplioriai.

Pastaroji nuo pirmų dviejų skiriasi kai kuriais rinkinio skirtumais.

Surinkimininkams skirtą giesmynėlį *Keiliones Arpa Keleiwjams į Ziona* savo lėšomis 1905 m. Žiliuose išleido knygyno savininkas Jonas Liudvikas Sakutis. Į rinkinėlių sudėta 370 giesmių, kurias iš vokiečių kalbos išvertė Mikelis Kundrius. KAVB yra du giesmynėlio egzemplioriai. Dažniau vartojamos šio rinkinėlio giesmės buvo panaudotos rengiant kitą to paties knygyno leidinį *Draugystės giesmių knygelės*, kurį 1925 m. išspausdino O. von Mauderodės spaustuvė Tilžėje. Vertėjai M. Kundrius ir žymus giesmių kūrėjas Kristupas Lekšas giesmyną papildė naujais vertimais. KAVB yra saugomi trys šio giesmyno egzemplioriai.

Palyginti gera kalba ir tobulesne poezija [10, 620] iš kitų giesmynų išsiskyrė K. Lekšo parengtas ir 1919 m. išleistas *Ziono Warpelis*. Leidinyje išspausdinta 91 giesmė, jos suskirstytos pagal religines šventes. Leidinėlis išleistas kukliai. KAVB egzempliorius anksčiau priklausė VDU bibliotekai, ten ir buvo įrištas. Leidinį išspausdino J. Reylaenderio ir sūnaus spaustuvė Tilžėje. Išpardavus visą 1919 metų laidos tiražą, K. Lekšas 1932 m. išleidžia antrąją, papildytą šio giesmyno laida. Ji išspausdinta Klaipėdoje „Lituanios“ spaustuvėje. KAVB išlikęs egzempliorius yra su originaliu minkštu viršeliu. Šios laidos giesmių rinkinys yra gerokai didesnės apimties, į jį įtraukta 140 giesmių.

Apie 1924 m. E. Jagomasto spaustuvėje Tilžėje išspausdintas nežinomo autoriaus ar vertėjo sudarytas 39 giesmių rinkinėlis *Gražios dwafiškos Giesmes*. Knygelė išleista

kukliai, be viršelių ir antraštinio puslapio. Šiandien šis leidinys išlikęs KAVB ir didžiosiose Vilniaus bibliotekose. Po Pirmojo pasaulinio karo Mažosios Lietuvos liuteronų bendruomenės iš esmės naudojosi tik oficialiuoju giesmynu, surinkimininkai savo psalmynu, tad smulkių rinkinėlių srautas nutrūko [7, 129]. Po 1936 m. nebeišėjo nė vieno surinkimininkų giesmyno.

XIX a. Mažojoje Lietuvoje kūrėsi protestantizmo atšakos – evangelikų baptistų bendruomenės. Baptistai savo pamaldose daug giedodavo tekstams pritaikydami liaudies melodijas ir kurį laiką naudojami evangelikų liuteronų giesmynais, tačiau išleido ir keletą savarankiškų rinkinių. Mažosios Lietuvos spaudos darbuotojas ir Žemaitkiemio bendruomenės lietuvių baptistų sakytojas Dovas Skėrys parengė giesmyną *Naujos krikščioniškos Giesmės*, kurį 1903 m. Bitėnuose savo lėšomis išleido Martynas Jankus. KAVB rinkinyje yra trys 1905 m. išleistos antrosios papildytos laidos egzemplioriai.

Apie 1912 m. baptistų veikėjas ir vienas iš Klaipėdos lietuviškų krikščioniškų raštų leidimo draugijos vadovų Martynas Kairys parengė ir išleido giesmyną *Naujos Giesmių Knygos ant Watojimo krikščioniškūse Surinkimūse ir naminei Diewo Szlužbai*. KAVB yra penki šio giesmyno egzemplioriai, trys iš jų priklausė Šilokarčemos apskrities Bružų baptistų bendruomenės nariams. Tai liudija įrašai ir antspaudai knygoje: *Erich Nelaimischkies Bruiszen, A Reisgies Bruiszen, Baptisten-Gemeinde BRUISZEN gegr. 1881*. Nors jų tekstai vokiečių kalba, tačiau ši

bendruomenė buvo visiškai lietuviška, apie 1902 m. jai priklausė apie 200 narių [6].

IRIŠIMAI IR KNYGOS ŽENKLAI

XIX a. antrojoje pusėje dėl stiprėjančio pietistinio sąjūdžio įtakos Mažojoje Lietuvoje spausdintiems giesmynams buvo būdingas konservatyvus, tradicinis, viduramžių knygas primenantis įrišimas: juoda arba tamsiai ruda oda aptraukti mediniai, vėliau kartono viršeliai su paaukuotais įspaudais. Abiejų viršelių puošyboje naudojami augalinių ar geometrinių ornamentų įspaudai, pirmame viršelyje kryžiaus, antrame kieliko (taurės) įspaudai, kietviršiai puošiami žalvariniais gumburais ir klauzūromis – odiniais dirželiais su žalvariniais segtukais. Knygos bloko kraštai dažniausiai auksuojami, marginami arba dažomi mėlynai. Giesmynų įrišimuose mėgstami ir dažnai pasitaikantys bitės formos žalvariniai segtukai yra lietuvininkų pietistinės pasaulėjautos atspindys, simbolizuojantis tikintiesiems ne tik visą jų bendruomenę, bet ir jų brolišką vienybę: *Bitys yra be maž wifame Dalyke gražus Paweikšas Tikincziūjų; Jos maitinas Draugystėje o ir gywen į Kruwą, Jaunūjų Pulks swienijęs, nier matyt Keršto Kowa; taip dūk gywent mums Kruwoje ir but Dwafės Wienybėje* [25, 104, 106]. Tokių citatų nemažai galima rasti giesmių tekstuose.

Tarp surinkimininkų bei oficialiojo giesmynų puošybos elementų aptinkami knygų viršeliuose išpausti pamaldumą skatinantys palaiminimo tekstai: *Paliecowok mielamui Diewui sawo kelius, Liaupsinkit Diewui, Garbe Diewui, Laupsink Pona Diewa, Buk*

wiérnas iki smertiės bei ypač lietuvininkų pamėgtos M. Lutherio giesmės žodžiai *Macnus Apgintoj's mums Diewas*, simboliškai tarsi suteikiantys visam giesmynui Dievo žodžio galią ir skatinantys per giedojimą patirti bendravimo su juo palaimą.

XIX–XX a. sandūroje knygų įrišimams pradėtos naudoti naujos medžiagos. Medinius giesmynų viršelius keičia kartonas (1888 m. *Pagérintos Giesmjų Knygos*), tačiau atskirų egzempliorių mediniai viršeliai dar išlieka iki XX a. pradžios (1906 m. *Pagérintos Giesmjų Knygos*). Vietoje odos pradedamas vartoti jos pakaitalas – lederinas (1893 m. *Pagérintos Giesmjų Knygos*), plastmasė (1899 m. *Pagérintos Giesmjų Knygos*), kolenkoras. XX a. pradžioje viršeliai pradėti puošti gėlių ornamentais. Gerokai didesnė įrišimų įvairovė pastebima oficialiojo giesmyno egzemplioriuose: 1899 ir 1900 m. laidų giesmynų viršeliams panaudota juodos ir dramblio kaulo spalvos plastmasė su žalvariniais apkaustais, kalinėto metalo ornamentais ir ažūriniais segtuvais, 1906 m. išleistas giesmynas įrištas žalvariniais augalinių ornamentais ir apkaustais papuoštuose juodo aksomo viršeliuose. Surinkimininkų giesmyno įrišimas ir XX a. pradžioje išlieka konservatyvus ir tradicinis – pietizmo dvasią atitinkantys santūrūs ir kuklūs paaukuotais įspaudais puošti juodo lederino viršeliai.

Apie XX a. pradžios parduodamų knygų įrišimus nemažai žinių suteikia knygynų reklama. Antai Tilžėje savo knygrišytkloje įrištomis knygomis turguje šeštadieniais prekiaudavęs J. L. Sakutis savo *Knygu kupczystės* reklamoje išsamiai nurodo parduodamų

religinių protestantiškų knygų įrišimus ir jų kainas. Didžiausia įrišimų įvairove pasižymi *Pagėrintos Giesmjų Knygos*. Pigiausiai kainavo paprastas odinis įrišimas – 2 markės; įrištos į odą su segtukais – 2,30; odinis įrišimas su paausuotais bloko kraštais – 2,70, su segtukais – 3,00; gražiausios odos įrišimas su paausuotais bloko kraštais ir vienu segtuku – 4,00. Daug kuklesnis surinkimininkų giesmynų įrišimų pasirinkimas. *Wišokios naujos Giesmes* bei C. H. von Bogatzky' o *Prašta ale uz Aukša brangefne Skarbnyczele* rišami tik į odos pakaitalą bei odą su segtukais, o gražiau knygos įrišimos tik pagal individualų užsakymą [17].

Giesmynų įrišimo autorius padeda nustatyti knygų prekybos reklaminiai ženklai – knygrišių lipdės ir antspaudai. Peržiūrėjus KAVB rinkinį, 14-oje knygų surastos 9 lipdės ir 5 antspaudai. Daugiausia reklaminį ženklų rasta surinkimininkų giesmyne *Wišokios naujos Giesmes* – 11, *Pagėrintos Giesmjų Knygose* – 1 ir C. H. von Bogatzky' o *Praštoje ale uz Aukša brangefneje Skarbnyczeleje* – 2. Lipdės ankstyvesnės, beveik visos rastos 1874–1880 m. laidų giesmynuose, o antspaudais ženklinamos XIX a. paskutiniojo dešimtmečio knygos. Dauguma šių ženklų priklausė Šilokarčemos knygrišiui A. Rudolfui Stahliui. Pastarasis savo įrištas ir parduodamas knygas ženklindavo lipdėmis su tekstais lietuvių ir vokiečių kalbomis: *Irištos ir gaunamos prie R. Stahl Szilokarcziamoj, Gebunden und zu haben bei R. Stahl, Heydekrug*. D. Kaunui pavyko surasti apie 40 knygų su A. R. Stahlio knygyno ženklu [9, 118]. KAVB yra 8 giesmynai su 4 rūšių

gelsvos ir raudonos spalvos A. R. Stahlio lipdėmis. Vokišką lipdę su į dešinę pasvirusia pavarde A. R. Stahlis pradėjo vartoti apie 1880 m. [15]. Mūsų duomenys šią datą leidžia patikslinti. Tokia lipdė įklijuota 1876 m. laidos giesmyne, o vėliausią jos atsiradimo datą nurodo nuosavybės įrašas: *Uzpelkat Szameitkehmen 1879*. Nuo 1881 m. knygyną perėmęs A. Stahlis parduodamas knygas ženklino antspaudu: *ADOLF STAHL BUCHHANDLUNG HEYDEKRUG* ir dviejų spalvų lipde: *ADOLF STAHL BUCHPAPIER-U. SCHREIBWAREN- HEYDEKRUG i/Ostpr*. Dvispalvė A. Stahlio lipdė įklijuota 1901 m. laidos giesmyne, du leidiniai pažymėti jo antspaudu. Dar du giesmynai yra su Šilokarčemos knygrišio K. W. Sekunnos antspaudu: *C. W. SEKUNNA Buchbinderms-tr. HEYDEKRUG*, ir vienas su Kintų knygų prekybininko Adolfo Vabalo antspaudu: *Ad. Wabbel Buchbinderms-tr. Kinten*.

Savotiška knygrišio reklamos forma, galinčia padėti nustatyti įrišimo ar superekslibriso autorių, būtų galima laikyti užrašams skirtas vinjetes, įrišamas knygų pradžioje, dažniausiai priešlapių vietoje, o kartais ir pabaigoje. Tokias vinjetes savo įrišamoms knygoms papildyti spausdino knygrišys O. Sekunna. Savo pavardę nurodydavo vinjetės apačioje: *Otto Sekunna, Szilokarcziamoj, Otto Sekunna, Heydekrug, Gebunden bei Otto Sekunna, Heydekrug*. Jo spausdintas vinjetes naudojo ir kiti knygrišiai. 1906 ir 1907 metų *Pagėrintų Giesmjų Knygų* priede *Kelios Ewangelijškos Giesmelės* esančioje vinjetėje išspausdintas A. Stahlio įmonės reklaminis tekstas *Rištos ir gaunamos pas*

A. Stahl, *Schilokarcziamoje*, o *Wiśókių naujų Giesmių* 1897 m. egzemplioriuje įrištoje vinjetėje yra A. Vabalo antspaudas.

Dekoratyvūs priešlapiai skirti ne tik sujungti knygos blokui su viršeliu, bet yra ir knygos puošybos elementas. Knygų įrišimuose ornamentuotas priešlapių popierius pradėtas naudoti nuo 1879–1880 m. [10, 455]. Knygrišys A. R. Stahlis tokį priešlapių popierių pradėjo naudoti jau nuo 1874–1876 m. – mėlynai marginto popieriaus priešlapiai įklijuoti 1874 m. Priekulėje išleistų dviejų surinkimininkų giesmynų *Wiśókių naujos Giesmes* įrišimuose. Įrišimo autorių nurodo reklaminės lipdės, o kad giesmynas įrištas ne vėliau kaip 1876 m., liudija knygos nuosavybės įrašas: *Szette Psalmi Prieklauso Katrinei Jaudszemene issz Skarrů Kema 1876. Wenam Dewa Garbe*. Tokie marginti mėlynos ir geltonos spalvos priklijuojamieji priešlapio lapai panaudoti ir tų pačių metų Tilžės leidimo egzemplioriuose. Mėgstami ir dažnai naudojami mėlynos, tamsiai raudonos ir žalsvos spalvos marginti priešlapiai, kai kurie su buvusių savininkų „pagražinimais“: priklijuoti atvirukų fragmentai, religinio turinio paveikslėliai, V. Gaigalaičio portretas, įklijuoti ranka piešti priešlapiai ir kt.

Ypatingą savininko santykį su knyga, liudijantį jo nuosavybės teisę, atskleidžia giesmynų viršeliuose išpausti superekslibrisai. Viršutinio kietviršio apačioje išpaudžiamas asmenvardis, apatiniam kietviršyje – data. Mažajoje Lietuvoje buvo paprotys gražiai įrištas su superekslibrisais knygas dovanoti konfirmacijos ar kokia kita, pavyzdžiui, Kalėdų proga: *Marie Wanaggat. / Weihnacht*

1915. Pasak D. Kauno, akivaizdu, kad superekslibrisais ženklinta vien (arba beveik vien) protestantiška literatūra. Knygų su superekslibrisais įvairių leidinių daugumą (33 proc.) sudaro *Wiśókių naujos Giesmes, Pagėrintos Giesmų Knygos* – 24 proc. [8, 185]. KAVB rinkinyje superekslibrisais pažymėti devyni giesmynai. *Pagėrintose Giesmų Knygose* rasti šeši superekslibrisai ir trys surinkimininkų giesmyne *Wiśókių naujos Giesmes*. Nors Mažosios Lietuvos knygos superekslibrisai pasirodė XIX a., tačiau KAVB giesmynuose jie gana vėlyvi, dauguma jų XX a. pradžios. Pats seniausias superekslibrisas išpaustas 1888 m. *Pagėrintose Giesmų Knygose*, praėjus metams nuo jų pasirodymo. Minėtas giesmynas savo įrišimu kiek skiriasi nuo kitų. Pirmojo viršelio centre – dažnai besikartojantis išpaudas *Macnus Apgintoj's mums Diewas*, apačioje išpausta savininko pavardė *U Kowschlies*, antrame viršelyje šv. Marijos su kūdikiu išpaudas, po juo data 1889. Visi išpaudai paausuoti, abiejuose kietviršiuose išpausti rėmelių ornamentai bei nugarėlės papuošimai kitų giesmynų įrišimuose nepasikartoja.

Pats vėlyviausias surastas superekslibrisas – 1936 metų. Jis išpaustas 1936 m. Klaipėdos krašto Evangeliškosios konsistorijos išleisto oficialiojo giesmyno antrajame viršelyje: *E. Kawohl 14. 8. 1936*. Galbūt tai mokytojo ir vertėjo Ernesto Kavolio (g. 1922 m.) knygos ženklas, o jo autorius nurodytas knygos pradžioje įrištoje vinjetėje: *Gebunden bei Otto Sekunna, Heydekrug*. Dauguma giesmynuose aptiktų superekslibrisų sudaryti iš asmenvardžių

ir datos. *Wifókių naujų Giesmių* įvairiuose leidimuose: *E. Penellis / 1916* (1897), *Martin Lampsatis / 29. 8. 1926* (1920). *Pagėrintose Giesmjų Knygose*: *M. Broszeit / 1895* (1892), *A. Bendigs / 1919* (1917), šių superekslibrisų autorius yra taip pat O. Sekunna. Oficialiajame giesmyne surasti ir vien iš asmenvardžių sudaryti išpauddai: *B. Spikereit* (1902) (O. Sekunnos įrišimas), *Johann Lilischkies* (1912). Pastarasis greičiausiai priklausė XX a. pradžios Klaipėdos krašto visuomenės veikėjui ir politikui Jonui Liliškiui. Knygos savininko pavardė pakartotinai įrašyta giesmyno pradžioje įrištoje užrašams skirtoje vinjetėje. Superekslibriso autorių galima nustatyti pagal toje pačioje vinjetėje išspausdintą reklaminį tekstą: *Rištos ir gaunamos pas A. Stahl, Schilokarcziamoje*. O. Sekunna yra laikomas vienu iš produktyviausių Mažosios Lietuvos lietuvininkų superekslibrisų gamintojų [8, 188]. KAVB rinkinyje pagal vinjetes ir knygų įrišimo ornamentus jo autorystei būtų galima priskirti septynis superekslibrisus.

Lietuviškasis ekslibrisas Mažojoje Lietuvoje pradėjo formuotis labai anksti – apie XIX amžiaus septintojo dešimtmečio pradžią [10, 457]. Tačiau jis nebuvo populiarus ir Mažojoje Lietuvoje nepaplito [8, 189]. Toks knygos ženklas surastas 1906 m. išleistame *Pagėrintų Giesmjų Knygų* egzemplioriuje. Juodu aksomu įrišto viršelio vidinėje pusėje įklijuotas 23x36 mm dydžio stačiakampio formos juodos odos gabalėlis su paausotu išpauddu *A. Bendig*. Ekslibrisas įremintas bordiūru iš paausutų taškelių. Šio knygos ženklo ir giesmyno įrišimo autorių nurodo

užrašams skirtoje vinjetėje išspausdintas tekstas: *Rištos ir gaunamos pas A. Stahl, Schilokarcziamoje*.

Knygų nuosavybės ženklai yra vienas iš esminių knygos bibliofilinės vertės rodiklių, jie gali labai padidinti ir konkrečios knygos, ir visos jų kolekcijos kultūrinę, istorinę išliekamąją vertę [2]. Įvairiais knygos ženklais yra pažymėtos 74 knygos, t. y. daugiau kaip pusė (54 proc.) viso giesmyno rinkinio. Daugiausia knygų su proveniencijomis rasta tarp *Wifókių naujų Giesmių* (32 egz.) ir *Pagėrintų Giesmjų Knygų* (26 egz.). Didžiąją dalį proveniencijų sudaro nuosavybės įrašai (58), knygrišių reklamos ženklai (14), antspaudai (10), superekslibrisai (9), ekslibrisai (1), marginalijos (17). Daugiausia buvusių savininkų įrašų yra sudaryti iš asmenvardžio ir vietovardžio (32,7 proc. įrašų): *Wallat Petrellen; Elske Skrabs Kl: Grabuppen; M Schernus Matzken; Mari Strangalies aũs Aũgsũmal*. Nemažai įrašų, kuriuose nurodytas asmenvardis, vietovardis ir knygos įsigijimo ar įrašo data (20,6 proc.): *Toš Giesmju Knjgoš prieklauso Jokub Šzliesziu isz Laugallu Kiema Pierktoš Dwideszimt Tretije Juniju Mette Wienu Tukstanti Dewine Šzimmtai ir Du; Tõs Knigas jra Mikeli Sedilie nu Smeltis 1863*. Šios rūšies įrašai vyrauja giesmyne *Wifókiõs naujos Giesmes*. Pastarajame rastas ir seniausias rinkinyje įrašas: *Tas Knigas prieklausõ Elsei W...ei [neįskaitomõ] isz Kalberges kema raszitas mette 1853*. Be asmenvardžio ir vietovardžio, dažnai nurodoma ir knygos savininko gimimo data (17,2 proc.): *Michael Kaukuttis aus Wietullen gebor. den 20. 2. 86.; J Pezsies geb d 4 J 1883. Aschpurwin;* arba

gimimo data ir asmenvardis (5,2 proc.): *Willy Gedeit geb.4 Oktober 1838*. Įrašų su gimimo data daugiau *Pagérintose Giesmjū Knygose*. Visuose giesmynuose yra įrašų tik su asmenvardžiu (19 proc.): *A. Kurshus; Macytės Ernoss; Richard Petratt*. Be pirmiau minėtos asmeninės informacijos, daugelyje įrašų įvardijama nuosavybės teisė: *Szetos Pasalmu Knogos pri Klauso Madlinai Susekei isz Grabupelo Mete 1879; Dieses Būch gehort Johann Baldschus* (ši knyga priklauso Jonui Baldschus); *Eigentum der Erika Valdžsuis* (Erikos Valdžsuis nuosavybė) ar bendra sutuoktinių nuosavybė: *Szitos Psalmu Knogos priklausu Ewei Giszas (draug su Wiru) Kristops Giszas isz Miszeln*. Kartais nuosavybės duomenys pateikiami tam tikra formule, kuri tarsi koks magiškas užkeikimas turėtų apsaugoti nuo knygos vagystės: *Szittos Knogos priklausu Edwike Prusas isz Drawenos Kema 1887 Kas tas Knigas Rass, o neados, tas bus amžins Wagis*. Kai kurie įrašai kartojasi kelis kartus, patikslinami anksčiau užrašyti duomenys – pasikeitusi ištekėjusios moters pavardė, gyvenamoji vieta: *Ewe Betat Schagatpurwen geboren den 16 Nowember 1884* (Ewe Betat iš Žagatpurvių km. gimusi 1884 lapkričio 19). Ten pat vėliau įrašyta: *Waskene Ewe Saugen 1884; Tos Kniegos priklausu Ewei Waschkenei isz Saugu gimusi Betaitiki 1884*. Įrašuose minimos šeimos narių gyvenimo datos: *Jakūszeit Standszen gemes 1857 27 Meji Pati ande gemesi 1866 Merasi 1904 Wenczawota 1886 gegoze Meji*. Įdomus ir anksčiau minėtas jungtvių aplinkybes pateikiantis įrašas: *Michel Matzkus aus Terauben Maria Matzkus geboren Biržwilks*

sind am 27 März 1903 zu Prökuls durch den Pfarrer Gaigalat gebraut. Iš bendros visumos išsiskiria asmeninės bibliotekos įrašas: *Elske Gėdat № 66774/131*. Dedicacinis įrašas tik vienas: *Klaipėdos Raudonojo Kryžiaus Ligoni-nės Knygynui Prof. Gaigalaitis 1937*. Knygų paraštėse ir priešlapiuose yra religinio turinio įrašų: giesmių pavadinimų, jų fragmentų, maldų žodžių. Provenienčių ir marginalijų tekstai rašyti lietuvių ir vokiečių kalbomis, dažniausiai gotikiniu šriftu, su rašybos klaidomis, kartais sunkiai įskaitomi, liudija vokiečių rašto kultūros įtaką.

Giesmynų rinkinio knygos ženkluose surasti 73 asmenvardžiai. Iš jų: surinkimininkų giesmyne *Wišókios naujos Giesmes* – 35, oficialiajame giesmyne *Pagérintos Giesmjū Knogos* – 28, kituose – 10. Įrašuose užfiksuoti vardai bei vietovardžiai, savininkų ir jų artimųjų gyvenimo datos, pamėgtų religinių tekstų nuotrupos bei svarbių gyvenimo įvykių įamžinimas yra spaudinių puslapiuose likęs išnykusios tradicinės Mažosios Lietuvos kultūros pėdsakas. Giesmynų rinkinio knygos ženklai kaip kultūros paveldas atveria duris į XIX–XX a. pradžios skaitytojo dvasinį pasaulį ir teikia medžiagos tolesniems knygos ir jos skaitytojo socialinės komunikacijos, knygos sklaidos bei jos funkcionavimo visuomenėje tyrimams.

FONDO BŪKLĖ

Dabartinę XIX–XX a. sąvartoje spausdintų Mažosios Lietuvos knygų būklę dėl poligrafijoje naudoto nekokybiško popieriaus D. Kaunas apibūdina kaip spartų nykimą [12]. Šie žodžiai gana tiksliai atspindi ir

KAVB giesmynų rinkinio būklę: iširę įrišimai, neišlikę originalūs viršeliai, sutrūkinėjusi viršelių oda ir atplyšusios nugarėlės, pamesti segtukų fragmentai, nusitrynę paausuoti įspaudai, trupantis popierius, defektuotos ir nebeįskaitomos proveniencijos. Su didesniais ar mažesniais defektais yra apie 50 proc. rinkinio knygų. Tokią paveldo būklę lėmė ir tragiškai susiklosčiusios šio krašto raidos istorinės ir politinės aplinkybės – nuo XIX a. antrosios pusės prasidėjusi intensyvi germanizacija bei XX a. viduryje vykdytas jos etninių gyventojų ir kultūros naikinimas. Kiekvienas išlikęs egzempliorius yra krašto spaudos ir kultūros istorijos liudytojas. Išlikusių spaudos ir rašto paveldą būtina aktualinti, jis itin svarbus tautos istorinės atminties formavimui. Likimui lėmus, spaudiniai nepražuvo istorijos vingiuose, neišsibarstė po asmeninius rinkinius, buvo sukaupti ir išsaugoti bibliotekoje. Dėl to šiandien turime galimybę šį paveldą viešinti ir tirti.

IŠVADOS

Atliktas tyrimas leido apskaityti KAVB saugomo Mažosios Lietuvos spaudos paveldo dalį – lietuviškų giesmynų rinkinį, ir papildyti šalies retrospektyviąją bibliografiją naujais pavadinimais ir egzemplioriais. Tai svarbu norint nustatyti šiandien šalyje išlikusių Mažosios Lietuvos spaudinių kiekį ir repertuarą. Rinkinyje yra saugomi 142 pavadinimų 275 giesmynų egzemplioriai, kurie kartu su *Pagėrintomis Giesmų Knygomis*, *Wišókiomis naujomis Giesmėmis* ar kitais religinio turinio leidiniais surišti konvoliutuose į 138 įrišimo vienetus. Šie

duomenys leidžia nustatyti rinkinio dydį, t. y. 34,7 proc. viso 1808–1936 m. išleistų giesmynų skaičiaus. Leidinius sutikrinus su retrospektyviąja *Lietuvos TSR bibliografija* paaiškėjo, kad rinkinyje yra 4 unikumai, 11 retenybų, o dvi iš jų yra tik KAVB, ypač retų – 15. Deja, šie duomenys nėra labai tikslūs, nes *Lietuvos TSR bibliografijos* tomai išleisti senokai, juose suregistruota tik nedidelė KAVB esančių spaudinių dalis, ne visi šio laikotarpio leidiniai atsispindi ir bibliotekų kompiuteriniuose kataloguose. Dėl nedidelio išlikusių egzempliorių skaičiaus daugumą rinkinio giesmynų galima vadinti retais leidiniais. Surasta nemažai knygos ženklų – jais pažymėta 54 proc. rinkinio knygų. Didžiąją dalį proveniencijų sudaro nuosavybės įrašai (58), knygrišių reklamos ženklai (14), antspaudai (10), superekslibrisai (9), ekslibrisai (1), marginalijos (17). Proveniencijose pavyko užfiksuoti 73 asmenvardžius, nustatyti ekslibriso, 7 superekslibrisų ir kai kurių įrišimų autorius. Surinkta informacija bus pagalbi tolesniems spaudos istorijos tyrimams. Apibendrinus turimus duomenis galima teigti, kad KAVB giesmynų rinkinys yra svarbi Mažosios Lietuvos spaudos ir kultūros paveldo dalis, vertinga dėl jame esančių retų leidinių, dėl išlikusių autentiškų Mažosios Lietuvos knygrišių įrišimų ir superekslibrisų, marginalijų ir proveniencijų, atskleidžiančių XIX–XX a. pradžios šio krašto knygos kultūrą. Perspektyvūs yra ir kitų bibliotekoje esančių Mažosios Lietuvos spaudinių tyrimai, nes ši fondo dalis iki šiol išsamiai netyrinėta. Fizinės rinkinio būklės tyrimas rodo, kad

nykstantį paveldą būtina aktualinti ir viešinti. KAVB kompiuteriniame kataloge yra išsamiai aprašyti giesmyno rinkinio įrišimai, knygos ženklai, pateikti proveniencijų tekstai. Kitas žingsnis būtų rinkinio pristatymas Senujų ir retų spaudinių skyriaus interneto svetainėje. Prie paveldo išsaugojimo ir sklaidos nemažai galėtų

prisidėti regionų bibliotekose prasidedantis antrasis virtualiosios bibliotekos kūrimo etapas. Jeigu būtų skaitmeninami ne tik leidinių tekstai, bet ir egzempliorių savybės – įrišimai, proveniencijos, marginalijos, ši medžiaga būtų plačiau prieinama tolesniems Mažosios Lietuvos knygos istorijos ir kultūros tyrinėjimams.

NUORODOS

1. *Apie mūsų evangeliškasias giesmes ir giesmininkus, kurie jas surašė*. Tilžė, 1929. 28 p.
2. BRAZIŪNIENĖ, Alma. Knygos nuosavybės ženklas kaip knygos bibliofilinės vertės rodiklis (Kazio Varnelio bibliotekos pagrindu). *Knygotyra*, 2004, t. 42, p. 9–24.
3. ČERNIAUSKAITĖ, Violeta. Knygos paveldas. Iš *Knygotyra*: vadovėlis. Vilnius, 2006, p. 264–306.
4. GAIGALAITIS, Vilius. Draugystės „Sandoros“ 20-metinė šventė. *Lietuvos keleivis*, 1924, spal. 9, nr. 121, p. 3.
5. GAIGALAITIS, Vilius. *Lietuvos nusidavimai ir mūsų rašliava*. Tilžė, 1912. 36 p.
6. JUŠKA, Albertas. Evangelikai baptistai. Iš *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. Vilnius, 2000, t. 1, p. 376.
7. JUŠKA, Albertas. *Mažosios Lietuvos Bažnyčia XVI–XX amžiuje*. Klaipėda, 1997. 782 p. ISBN 9986-505-64-X.
8. KAUNAS, Domas. *Donelaičio žemės knygiai*. Vilnius, 1993. 320 p. ISBN 4-420-00512-3.
9. KAUNAS, Domas. *Iš lietuvių knygos istorijos*: Klaipėdos krašto lietuvių knyga iki 1919 metų. Vilnius, 1986. 190, [2] p.
10. KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos knyga*: Lietuviškos knygos raida 1547–1940. Vilnius, 1996. 764 p. ISBN 9986-813-28-X.
11. KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos kultūros istorijos paveldas*: vertės ir interesų sankirtos požiūriu. Vilnius, 2004. 75 p. ISBN 9986-19-681-7.
12. KAUNAS, Domas. *Mažosios Lietuvos rašytinio ir spaudos paveldo sklaida socialinėje aplinkoje* [interaktyvus]. Vilnius, 2005 [žiūrėta 2006 m. lapkričio 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.mazoji-lietuva.lt/article.php?article=374>>.
13. KAUNAS, Domas. Reta knyga. Iš *Knygotyra*: enciklopedinis žodynas. Vilnius, 1997, p. 311–312.
14. KAUNAS, Domas. Retrospektyviosios lietuviškų knygų bibliografijos papildymai ir jų šaltiniai. *Knygotyra*, 2006, t. 46, p. 65–90.
15. KAUNAS, Domas. Šilutės knyginkų ekslibrisai. *Naujos knygos*, 1979, nr. 2, p. 39–40.
16. KAUNAS, Domas. Viliaus Gaigalaičio knygotyrynės nuostatos ir veikla. *Knygotyra*, 2007, t. 48, p. 187–238.
17. *Kelionės arpa keleviams į Zioną*. Žiliai, 1905. VIII, 190, [2] p.
18. *Knygos lietuvių kalba, 1918–1940*: kontrolinis sąrašas. T. 1. Knygos: U–Ž. Vilnius, 2002. 219, [1] p. ISBN 9955-541-10-5.
19. *Lietuvos bibliografija*. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 3. 1905–1917. Kn. 1. Vilnius, 2006. 627, [1] p. ISBN 9955-541-50-4.

20. *Lietuvos bibliografija*. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 3. 1905–1917. Kn. 2. Vilnius, 2006. 870, [2] p. ISBN 9955-541-51-2.

21. *Lietuvos TSR bibliografija*. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 1. 1547–1861. Vilnius, 1969. 728, [32] p.

22. *Lietuvos TSR bibliografija*. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 2. 1862–1904. Kn. 1. Vilnius, 1985. 955 [3] p.

23. *Lietuvos TSR bibliografija*. Serija A. Knygos lietuvių kalba. T. 2. 1862–1904. Kn. 2. Vilnius, 1988. 852 [4] p.

24. SPROGIS, Janis. Pietizmas ir dvasiški surinkimai Mažojoje Lietuvoje. Iš *Jagamasto lietuviškos kalendros metui 1939*. Tilžė, 1938, p. 45–48.

25. *Visokios naujos giesmės, arba Evangeliški psalmi*. Šilokarčema, 1898. 800 p.

26. ŽEMAITAITYTĖ, Birutė. *Pietizmas Mažojoje Lietuvoje* [interaktyvus]. Vilnius, 2006 [žiūrėta 2006 m. liepos 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.mazoji-lietuva.lt/article.php?article=449>>.

THE COLLECTION OF LITHUANIAN HYMNALS OF LITHUANIA MINOR IN KAUNAS COUNTRY PUBLIC LIBRARY

RAMUNĖ DAMBRAUSKIENĖ

Abstract

Fourty seven percent of the repertoire of Lithuanian literature published in Lithuania Minor in the period 1808–1941 consists of religious literature. The publishing of this literature was promoted by the Evangelical Lutheran Church and the Pietistic religious movement which originated in the 18th century. The Kaunas Country Public Library preserves a collection of Lithuanian hymnals published in Lithuania Minor in the years 1850–1936. The collection consists of 142 hymnals which make 34.7% of the hymnals published in the years 1808–1936. It contains rare editions: 4 uniques, 11 curios, 15 especially rare hymnals. An important part of the cultural heritage of the books that reflect the manners and religious practices of people in this region is binding of hymnals, super-ex-libris and provenances. Wafers, stamps and vignettes – promotional marks of book binders – allow identifying the authors of hymnals and super-ex-libris; 74 books are signed with various marks. There are 73 personal names among the marks of the hym-

nal collection. The major part of the provenances consists of marks of property (58), promotional marks of book binders (14), stamps (10), super-exlibris (9), exlibris (1) and marginalia (17). The property records and marginalia perpetuated names and place-names, dates connected to the book owners and their relatives, fragments of favorite religious texts and records of important life events. It is a sign of the extinct culture of Lithuania Minor, which remained on the pages of the publications. The books of Lithuania Minor are rare because of the historical and political circumstances of the region, a decay of low-quality paper used in the 19th and the first part of the 20th century, and small book editions. Due to the small number of extant copies and the provenances they contain, the collection is an important part of Lithuania Minor printing and cultural heritage, which complements Lithuanian national bibliography.

Įteikta 2009 m. sausio mėn.